Néhány évvel ezelőtt egy kutatástörténeti összefoglalásban írtam a következőket: „A XX. századi liturgikus gondolkodás korszakalkotó, sokoldalú és szuggesztív egyénisége volt Dobszay László (1935–2011) liturgiatörténész, zenetudós és karnagy […] Dobszay, aki mindig a struktúrára volt érzékeny, rendszerező elme és maga is aktív rítusalkotó volt, az úzusban olyan alkotást látott, amelyet kreatív elmék terveznek meg és ültetnek át a gyakorlatba." Valóban, nemcsak a neki annyira kedves esztergomi rítusban látta meg az alkotói koncepciót, hanem ő maga is lehetségesnek, kívánatosnak látta a liturgiához való alkotói hozzáállást, mintegy kongeniálisnak tartva magát azokkal a késő ókori és középkori elmékkel, akik névtelenül ugyan, de megszerkesztették a római liturgiát és annak változatait. Ez a fölfogás, ez a szellemi magatartás a kulcsa annak a kettősségnek, amelyet liturgikus, pontosabban liturgiaalkotói munkásságát látva tapasztalunk.

Dobszay ugyanis a progresszíveknek túl tradicionalista (Magyarországon inkább ez az oldal hangsúlyos), ám a tradicionalistáknak túl progresszív (ez inkább külföldi fogadtatásában érzékelhető). Könnyű lenne ezt elintézni azzal, hogy ebben a tisztelőiből álló körben megállapítjuk: neki volt igaza, mert józan mértéket tartott, elkerülte a szélsőségeket. Valóban, megvolt benne valamiféle örök kiegyensúlyozni vágyás, idegenkedés a túlzásoktól, és valami mély rokonszenv a normalitás, a szélesebb társadalom, sőt a kisemberek világa iránt. De ugyanígy megvolt benne némi provokatív, hogy ne mondjam: polgárpukkasztó hajlam is, idegenkedés a megállapodottságtól, az egyértelműségtől, az elkényelmesedéstől. Joggal érezhette magát a nyugati egyház liturgiája, sőt paraliturgiája sáfárának, akit a térben és időben kiterjedt anyag bensőséges ismerete feljogosít arra, hogy mindig a helyzetnek megfelelően válogasson saját és idegen, ó és új között. De az eredmény végül nem egyszerűen válogatás lett, hanem valami eltéveszthetetlenül személyes átszűrődése a hagyomány nagy folyamának.

Ha történetileg közelítjük meg, Dobszay alapélménye, amely kritikára ingerelte és alkotásra serkentette, az elsikkasztott liturgiareform volt. Ismerte és szerette a liturgikus örökséget, de hitt a reform szükségességében. Osztozott a XIX–XX. századi megújulási mozgalom alapeszméiben, rokonszenveiben: nagyra becsülte az egyházatyák korát és az úgynevezett órómai aranykort, nem volt ellenére, ha a rítus szerkezete, lényegi, erőteljes és egyszerű megnyilvánulásai kerülnek fölénybe a középkorias keresettséggel, túlértelmezéssel szemben, fogékony volt más felekezetek valós értékeire. Zenében és ceremóniában is távol állt tőle a „puccosság", miközben őszintén akarta a népliturgiát, elsősorban a nyelvi, a fizikai és a zenei megközelíthetőség szintjén: azaz a szertartás legyen alapvetően népnyelvű, ésszerű terjedelmű és a laikus gyülekezet által énekelhető. Ezek a törekvések egészültek ki a történelmi örökség létjogosultságának hangoztatásával: a tridenti korban, majd a XX. század elején végletesen uniformizált és agyonfegyelmezett gyakorlat engedjen teret a mindenkori, rétegek és változatok sokaságából összeálló, és mégis így, ebben a gazdagságában egységes római liturgiának!

Mindez a II. vatikáni zsinat előtt és alatt nem számított kifejezetten konzervatív hozzáállásnak. Katolikus értelmiségiek, liturgikus szakemberek, sőt X. Piustól XXIII. Jánosig pápák képviseltek hasonló álláspontot. Jogosnak tűnt a bizalommal teli várakozás, hogy a XX. század első kétharmadán végighúzódó folyamatok majd egy legma-

gasabb szintről támogatott, átgondolt, részben az előzőeket is revideáló reformban öltenek testet, amelynek fő tájékozódási pontjai a forrásokhoz való visszatérés és a Volksliturgie eszméje lesznek.

Nem így történt. Résourcement és aggiornamento érdekházasságában az utóbbi viselte a nadrágot, újdonsült hitvestársa legföljebb arra kellett, hogy bejárása legyen általa az előkelőbb szalonokba. Közhellyé vált „őskeresztény" szokásokra hivatkozva elégíteni ki a hippikorszak közízlését, és a sötét középkor vagy a barokk triumfalizmus szégyellnivaló maradványaként takarítani ki az egyházi kultúra legnemesebb teljesítményeit a sekrestyékből és a karzatokról. A reformot előkészítő nemzedék egy része öncsalással, megalkuvással fogadta a fejleményeket, más részük dühödt ellenállásba kezdett. A legkevesebben azok voltak, akik, mint Dobszay is, egyesíteni tudták az engedelmesség nyugalmát és a lázadás indulatát, hogy mentsék, ami menthető, és ha kell, diplomatikusan, ha kell, a laikus liturgia kerülőútjain, ha kell, a világi tudományosság vagy művészi élet fedezéke alatt fölépítsenek egy másik lehetséges világot, azaz megvalósítsák a reformot, amely elsikkadt.

Dobszay liturgiaalkotói korszakának nagy része erre az időszakra esett, és Magyarországon, ahol a változások ugyan nem különös radikalizmussal, de lényegében ellenállás nélkül mentek végbe, mint konzervatív gondolkodó és a fennálló rend kritikusa híresült el. Alig volt, aki észrevette, hogy talán ő az egyetlen, aki komolyan vette a zsinat célkitűzéseit, és akinek világos, átgondolt cselekvési terve volt, azaz lett volna a reform végrehajtásához. A másik szempont élete utolsó éveiben vált csak hangsúlyossá, akkor, amikor elsősorban a reformok előtti liturgia hívein keresztül a külföldi nyilvánosság is tudomást szerzett elképzeléseiről, megismerte a „magyar modellt", és amikor XVI. Benedek pápa révén a hagyományos liturgia kiléphetett addigi elszigetelt helyzetéből, és lassan be-, illetve visszacsatlakozhatott az egyházi élet vérkeringésébe.

Az európai és amerikai tradicionalizmus évtizedek óta hangoztatott, kissé már unalmas szólamai között frissen és nyugtalanítóan szólalt meg Dobszay hangja. Vonzó volt, hogy egy általános elismertségnek örvendő szakember kikezdhetetlen érveléssel támogatja meg, amit dilettáns elvbarátai legföljebb érzelmileg tudnak megalapozni. De kellemetlenül hatott, hogy ez az érvelés nem kíméli a hagyományos liturgiának, pontosabban a hagyományos liturgia zsinat előtti állapotának gyengéit sem, és elkötelezi magát a megújulási mozgalom, az eredeti zsinati célok és a Magyarországon már részben elért vívmányok mellett. Ebben az összefüggésben a hagyományos liturgia zsinat előtti állapota nem restaurálandó cél volt egy szerencsétlen eltévelyedés után, hanem kiindulópont, amelyhez azért kell visszatérni, hogy az a bizonyos elsikkasztott reform végre valóban megtörténhessen.

Ilyen körülmények között született meg Dobszay két, szervesen összetartozó kötete, amelyeket bátran nevezhetnénk liturgiaalkotói hitvallásának. Munkássága első és hosszabb szakaszát az elsősorban kritikai ihletettségű, Ratzinger bíborosnak ajánlott kötet, „A Bugnini-liturgia és a reform reformja" foglalja össze. A jövőnek inkább a második, konstruktív kötet mutat irányt „A római rítus helyreállítása" címmel. Jellemző, hogy jóllehet eredetileg magyarul íródtak, mindkettő angolul jelent meg és vált ismertté. Valószínűleg itt az ideje, hogy a próféta saját hazájában is megszólaljon.